

Forskningen om funksjons- hemmede og tilrettelagt bolig – ulike perspektiver på bolig

Funksjonshemmede og bolig

For mennesker med funksjonsnedsettelse fyller boligen ofte en mer kritisk rolle i hverdagen enn tilfellet er for andre. Funksjonsnedsettelsen kan innebære barrierer for deltagelse på andre arenaer i samfunnet, f.eks i arbeidslivet, og følgelig et tilsvarende behov for å bruke mer tid i boligen. Visse forhold gjør derfor at de som har en funksjonsnedsettelse i større grad enn andre står overfor et kritisk elsk/hat-forhold når det gjelder bolig. Boligen har på samme tid potensialet i seg til både å bli en «venn» som muliggjør et godt hverdagsliv, men også til å bli en «fiende» en ikke kan flykte fra.

I tillegg til at kvaliteter ved selve boligen og bomiljøet er viktig, møter mennesker med funksjonsnedsettelse også på noen barrierer når de skal *skaffe seg* bolig. Det er særlig to grunnleggende (strukturelle) forhold som kan pekes ut som viktige forklaringer til dette: For det første tilfredsstillende boliger som omsettes gjennom boligmarkedet ofte ikke de behov som en funksjonsnedsettelse innebærer (for eksempel med hensyn til fysisk tilgjengelighet eller bomiljø). De boliger som ivaretar ens spesielle behov er begrenset i antall, og når en slik endelig dukker opp krever det at en har mulighet for å være økonomisk konkurransedyktig i forhold til andre potensielle interessenter. *Valgmulighetene* i boligmarkedet er med andre ord sterkt begrenset. Det andre forholdet dreier seg om at mange mennesker med funksjonsnedsettelse har lav inntekt som følge av mange mottar trygd fremfor inntekt fra det ordinære arbeidsmarkedet. For mange forsterker disse to forhold hverandre i negativ retning – en opplever et funksjonshemmede boligmarked. For mange kommer det også en annen faktor inn i bildet, nemlig hensynet til dekking av et eventuelt om-

sorgsbehov. Også dette stiller noen krav til boligen og som ofte ikke kan innfris gjennom det ordinære boligmarkedet. De nevnte forhold gjør at mange mennesker med funksjonsnedsettelse kommer i kontakt med det offentlige (kommunen) når de skal forsøke å få dekket sitt boligbehov. Her blir det for enkelte snakk om tilrettelagte boliger i regi av kommunen, og de senere år har dette i stadig økende grad

handlet om omsorgsboliger.

Det er synsmåter på denne typen boliger det skal handle om videre i denne artikkelen, det som med en samlebetegnelse kan kalles for tilrettelagte boliger, og som omfatter boformer under betegnelser som gruppeboliger, bokollektiv, serviceboliger, og omsorgsboliger. Nærmere bestemt skal

» Et funksjonshemmede boligmarked.

» Tre ulike perspektiver på bolig.

det dreie seg om hvordan en har sett på og nærmet seg det en kan kalle for *boligdimensjonen* innen forskning om funksjonshemmede og tilrettelagte boliger. Jeg bygger på en gjennomgang av et utvalg nordiske forskningsbidrag som har hatt funksjonshemmede og tilrettelagte boliger som studiefelt (selv om forskningsspørsmålene knyttet til dem varierer en del)¹. Gjennomgangen har hatt som hovedfokus hvordan en har nærmet seg disse boformene *som bolig*. Hvilket (implisitt eller eksplisitt) *perspektiv på bolig* kan en se brukt i studiene? En bakgrunn til at dette kan være et interessant spørsmål er den sentrale plassen som begrepet bolig har hatt i den politiske retorikken som har omgitt ordningene og den utviklingen en har hatt ønske om at de skulle være en del av. En har for eksempel snakket om «boliggjøring» av omsorgen (NOU 1992:1). Det har også en faglig interesse da det viser seg at overraskende lite forskning synes å ha problematisert feltet med utgangspunkt i boligbegrepet.

Det viser seg at en kan skille mellom tre ulike perspektiver på bolig innenfor dette feltet. Jeg kommer til slutt også inn på noen mulige forklaringer på hvorfor særlig et av perspektivene synes å ha vært dominerende. Jeg argumenterer blant annet for at det kan ha å gjøre med at det innenfor dette

Trond Bliksvær er ansatt som forsker ved Nordlandsforskning og tilknyttet gruppen for velferdsforskning. Av fagbakgrunn er han sosiolog (cand. polit.) og sentrale forskningsinteresser er funksjonshemmede, bolig/boligpolitikk og levekår. I denne artikkelen diskuterer han ulike synsmåter på det tilbudet funksjonshemmede med omsorgsbehov ofte møter når de forsøker å få dekket sitt boligbehov, tilrettelagte boliger. En gjennomgang av forskning om funksjonshemmede og tilrettelagte boliger, viser at en kan skille mellom tre perspektiver (eller tilnæringsmåter) til bolig: Et «omsorgsperspektiv», et «boligperspektiv» og et «nærmiljøperspektiv».

(Foto Tor Visnes).

¹ NF-arbeidsnotat nr. 1011/2001 «Omsorg eller bustad? Forskinga om funksjonshemma og dei nye buformene», av Trond Bliksvær, Nordlandsforskning.

forskningsfeltet synes å ha eksistert en forholdsvis sterk kobling mellom forskning og politikk. Det vil si at synsmåtene nok også vil ha en viss gyldighet som beskrivelse av sider ved den offentlige diskursen omkring funksjonshemming og bolig mer allment. Aller først skal vi se nærmere på hva som menes med tilrettelagt bolig.

Tilrettelagt bolig – samlebetegnelse for likt og ulikt

Ulike former for tilrettelagte boliger kan være ganske ulike når det gjelder ytre forhold som fysisk utforming og organisering. Noen består av små boenheter i klynger og med tilhørende fellesareal mens andre kan være selvstendige boliger uten fellesareal, og ser mer ut som vanlige småhus. Men de er også ulike når det gjelder politisk «innpakning», blant annet når det gjelder koplinger til politiske reformer. Mange av de tilrettelagte boliger som psykisk utviklingshemmede bor i har vært et direkte resultat av HVPU-reformen, mens en del trygdeboliger og serviceboliger ikke med samme tydelighet har inngått som del av politisk reformaktivitet.

Samtidig som det er et felt med variasjon, er det mulig å peke på noen fellesstrekk som gjør det relevant å se på dem som beslektet. Det er boformer som skal bidra til å realisere velferdsstatens økte vektlegging av verdier som hjem, privatliv og selvråderett, og blir således ofte stilt opp som kontrast til tradisjonell institusjonsomsorg. Boformen settes også ofte i sammenheng med et ideal om å skille mellom ansvaret for bolig på den ene siden og ansvaret for omsorg på den andre, i motsetning til tradisjonelle institusjoner der dette skillet har vært utvisket. Gjærevollsutredningen (NOU 1992:1) målbar dette ganske sterkt. Et annet viktig trekk er at «omsetningen» av boligene i hovedsak skjer utenom det ordinære boligmarkedet. Det eksisterer gjerne bestemte kriterier for hvem som skal kunne få tilgang til en slik bolig, eiermessig er det ofte leieboliger, og byggherre er som regel kommunen, som også vanligvis har den avgjørende innflytelse på hvordan boligene skal fordeles.

Perspektiver

Omsorgsperspektivet: Dersom vi gjorde en opptelling ville vi trolig finne at en overvekt av forskningen om funksjonshemmede og tilrettelagte boliger har blitt gjennomført ut fra det vi kan kalle for et om-

sorgsperspektiv. «Omsorg» handler i denne sammenhengen ikke så mye om rasjonalitetstype eller relasjonell handling (i Wærness'k forstand), men knytter snarere an til det velferdsstatlige omsorgssystemet eller -apparatet i vid forstand. Et karakteristisk trekk for studier som er gjennomført ut fra et slikt perspektiv er at omsorgssystemet (representert gjennom for eksempel «institusjonskultur», tjenestepersonale, profesjoner, offentlig areal) på ulike måter legger premisser for det en er opptatt av i studiene. Et sentralt utgangspunkt er ofte det en gjerne refererer til som boligens «doble karakter», det vil si at boligen er arbeidsplass for enkelte og bosted for andre. Perspektivet er kanskje mest typisk for studier av bofellesskap eller gruppeboliger for psykisk utviklingshemmede.

Eksempler på sentrale tema i slike studier er individuell autonomi, hverdagsliv, konstruksjon av praksis, sosiale relasjoner mellom ansatte og beboere. Metodisk er kvalitative eller etnografisk orienterte tilnæringer ofte brukt, og teoretisk er de ofte forankret i en sosialkonstruktivistisk eller fenomenologisk tradisjon.

I dette perspektivet er det en underliggende tilnærming til bolig som et *avledet* fenomen, eller som en ramme for det som egentlig er studieobjektet, for eksempel hverdagsliv, profesjonskultur, eller normaliseringsarbeid. Studiene har ofte karakter av å være «effekt-studier» (Sandvin et al. 1998), fordi et underliggende spørsmål er hvilke konsekvenser det har hatt å erstatte institusjonen som boform med «boliger» og hjemmebasert omsorg. Den diskursive rammen i denne typen studier kan sies å ha vært preget av en normaliseringsideologi – til grunn ligger ofte spørsmålet om hvor vidt hverdagslivet i disse boformene er blitt mer likt hverdagslivet til folk flest. De som bor i boligene fremstilles først og fremst som omsorgsmottakere. En bruker ofte termen *beboer* (i motsetning til ansatt), og ser sjelden betegnelser som huseier, leietaker eller innbygger.

En slik tilnærming til bolig kan karakteriseres som et «oversosialisert» boligbe-

grep, fordi det innenfor rammen av et slikt boligbegrep ligger en forståelse av bolig som en funksjon eller et resultat av andre forhold, som husholdning, hjem eller mer treffende her: omsorg eller sider knyttet til omsorg (i ovenfor nevnte betydning).

Boligperspektivet: Det eksisterer også et knippe bidrag der bolig kan sies å ha blitt gitt et mer selv-

stendig eller «autonomt» fokus. Oppmerksomheten retter seg i stor grad mot boligen som sosiomateriell eller fysisk avgrenset størrelse. I slike studier omfatter boligbegrepet ofte forhold som boligstandard, boligstørrelse, disposisjonsform (eierforhold), boforhold, boligøkonomi. Metodisk har en gjerne benyttet seg av kvantitative tilnæringer med standardiserte spørreskjema som kartlegger ulike attributter ved boligene. Denne tilnærmingen til bolig kan ses som beslektet med den tilnærmingen som er blitt brukt i norsk tradisjonell levekårsforskning, og som gjør bruk av et boligbegrep som har blitt referert til som en «teknokratisk» eller «funksjonell» forståelse av bolig (Ytrehus 2002).

På samme måte som for omsorgsperspektivet er det også mulig å kople denne typen studier til normaliseringsstrasjonen. Resultatene har gjerne inngått som en del av et grunnlag for å vurdere om levekårene, til for eksempel psykisk utviklingshemmede, har blitt bedre eller aller helst – på nivå med folk flest – i de nye boformene. Mens omsorgsperspektivet representerer et oversosialisert boligbegrep, kan en kanskje si at denne forskningen tar utgangspunkt i et *undersosialisert* boligbegrep. Bolig som fenomen blir her oppfattet som abstrahert eller løsrevet fra den sosiale strukturen og omtales i fysisk-materielle termer som en størrelse «i seg selv».

Nærmiljøperspektivet:

Mens en i omsorgsperspektivet er opptatt av sosial handling eller aktivitet i boligen, og boligperspektivet betoner bolig som en sosiomateriell størrelse, vektlegger et annet perspektiv snarere en sosioromlig dimensjon. Dette perspektivet – som kan kalles for *nærmiljøperspektivet* – tar gjerne utgangspunkt i mønstrene i måten boliger er organisert i forhold til hverandre på og i forhold til lokalsamfunnet, og en stiller også spørsmål ved hva dette (for eksempel fysisk integrasjon) kan ha å si for sosiale relasjoner og sosial deltakelse i samfunnet (for eksempel sosial integrasjon). Underliggende tema i

” Boligenes «doble karakter.

” Funksjonshemmede og tilrettelagte boliger.

” Noen fellestrekk som gjør det relevant å se på dem som beslektet.

mange slike studier er for eksempel nabo-skap, uformell omsorg, sosial integrasjon. En fellesnevner er at en fører en diskusjon om sammenhengen mellom fysisk miljø/romlig fordeling og relasjoner mellom mennesker.

Perspektivet har kanskje vært mer utbredt i land som Storbritannia og USA enn i Skandinavia, og har gjerne blitt fremført under merkelapper som «community care» og «community living» (Mansell and Ericsson 1996). Community care, som også står for et politisk program, representerte opprinnelig et målrettet forsøk på å skape et alternativ til de psykiatriske institusjonene for ulike pasientgrupper, for eksempel soldater med psykiske krigsskader (Nilsson 1993). En har satt søkelyset på omsorgspotensialet til uformelle sosiale nettverk i nærmiljøet mens en kanskje har vært mindre opptatt av egenskaper ved boligene de omsorgstrende bor i.

Avslutning

De nevnte perspektivene representerer selvsagt en rendyrking av bestemte sider ved forskningen, og en vil ikke finne mange studier som entydig kan plasseres i bare én av kategoriene. En enkeltstudie kan gjerne gjøre bruk av alle tre tilnærmingene på samme tid, men ofte er én av de tre tilnærmingene til bolig mer fremtredende enn andre.

Et inntrykk er altså at det jeg her har kalt for omsorgsperspektivet synes å ha stått mest sentralt i forskningen om funksjonshemmede og de nye boformene. Når vi skal lete etter mulige forklaringer på at omsorgsperspektivet har stått såpass sentralt, kan kanskje noe av svaret være å finne i det historiske forløpet som tilrettelagte boliger er en del av. De tidligere institusjonene som tilrettelagte boliger har vært ment å skulle avløse, har ikke blitt sett på som boliger, men først og fremst som *behandlings- og omsorgsarenaer*. For institusjonskritikken og avinstitusjonaliseringsstrevet har det således i første rekke vært omsorgsvesenet eller institusjonskulturen som har blitt definert som problemet, mens selve boligspørsmålet har hatt mindre interesse, i den grad en i det hele tatt har hatt oppfatninger om det. Den dominerende forståelsen også av tilrettelagte boliger har således blitt preget av hensynet til det å i vareta hjelpetrengende sitt behov for omsorg i velferdsstaten. Dette kan en også se ved at boformene har blitt sterkt knyttet til omsorgspolitik. Dette har også preget de

forskningsmessige tilnærmingene til feltet. Mye av de offentlige forskningsmidlene som er bevilget til slik forskning har vært knyttet til evalueringsformål, og har således også blitt preget av de rådende politiske definisjoner og problemstillinger.

En annen faktor er knyttet til ulike kategorier funksjonshemmede, og der skillet mellom ulike kategorier ikke er politisk eller forskningsmessig «nøytralt». Forskningen rettet mot funksjonshemmede har historisk sett hatt et forholdsvis sterkt praktisk-politisk siktemål på den måten at det har vært snakk om forskningsinnsatser rettet mot en marginalisert gruppe som en har hatt et ønske om å bedre livssituasjonen til. Her har institusjonsomsorg vært en sentral faktor, og gjennom institusjonskritikken, dvs. kritikken mot de inhumane livsvilkårene i tradisjonelle institusjoner, ble søkelyset rettet mot alternative boformer som én måte å

bedre kårerne for denne gruppen på – levekårene skulle bli så «normale» som mulig. Psykisk utviklingshemmede er en kategori som kanskje i særlig grad har vært omfattet av institusjonsomsorg, og det synes også å være denne gruppen som i størst grad representerer forskning innenfor et omsorgsperspektiv. Både den sterke posisjonen som omsorgsperspektivet har hatt og det faktum at psykisk utviklingshemmede har vært i det forskningsmessige søkelyset i langt større grad enn for eksempel fysisk funksjonshemmede, kan trolig et stykke på vei sees på bakgrunn av at utviklingshemmede sin «vei» inn i de nye boformene har vært ledsaget av en offentlig reform med ambisiøse og klare målsettinger og omfattende økonomiske bevilgninger, også til forskning.

Samfunnsvitenskapelige analyser som studerer dette temaet med utgangspunkt i en mer sosiologisk forankret tilnærming til bolig synes det å eksistere mindre av. Dette kan virke noe paradoksalt, blant annet fordi bolig spiller en så viktig rolle i hverdagslivet til mennesker med funksjonsnedsettelse, og fordi bolig for denne gruppen er så tett sammenvevet med andre sider ved livet, for eksempel omsorg og økonomi. Det er også uventet når en ser hvor sentralt begreper som bolig og hjem har stått i retorikken knyttet til tilrettelagte boliger.

Sosiologen Jim Kemeny (1992) har lansert en måte å tenke omkring boligbe-

grepet på som kanskje kunne være en fruktbar inspirasjonskilde for en mer bolig-sosiologisk forankret analyse av de nye boformene. Han sier blant annet at det er behov for et bredere fokus innen samfunnsvitenskapelig forskning om bolig, og som kan knytte studiet av bolig til bredere spørsmål, for eksempel karakteren til den sosiale strukturen: «*If there is any one dimension of social structure that is central to the way in which it is organised, it is housing*» (Kemeny 1992:9). Kemeny sier videre at boligforskning i alt for stor grad har akseptert måten som en har definert boligproblemer på fra politisk-administrativt hold, og at forskning på boligspørsmål med fordel i større grad aktivt bør bidra til å definere hva som skal forstås som boligproblemer, blant annet gjennom å hente inspirasjon fra beredede teorier og diskusjoner (op.cit. s. 30).

En slik innretning på forskningen kan sies å være særlig relevant når det gjelder mennesker med funksjonsnedsettelse. Samtidig som bolig ofte utgjør et viktig integrerende sentrum for den enkeltes hverdagsliv, er situasjonen til denne gruppen på en rekke områder (omsorg, tilknytning til arbeidsliv, økonomi, barrierer i boligmarkedet) preget av en rekke særegne institusjonelle koblingspunkter.

” Er «over-sosialisert» boligbegrep.

” Tett sammenvevet med andre sider ved livet.

” Et under-sosialisert boligbegrep.

Referanser

- Ericsson, K og Mansell, J (1996): «Introduction: towards deinstitutionalisation». In: Mansell, J, and Ericsson, K (eds.): *Deinstitutionalization and Community Living. Intellectual disability services in Britain, Scandinavia and the USA*. Chapman & Hall, London.
- Kemeny, Jim (1992): *Housing and social theory*. Routledge, London and New York.
- NOU 1992:1: Trygghet-verdighet-omsorg (Gjærevollsutgreiinga)
- Nilsson, Gunilla (1993): *Boendeintegrering som process. Ett kvarter och dess människor*. Linköping studies in arts and science no. 99. Linköping
- Sandvin, J, Söder, M., Lichtwarck, W, og Magnussen, T (1998): *Normaliseringsarbeid og ambivalens. Bofelleskap som omsorgsarena*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Ytrehus, Siri (2002): «Det boligosiale fagfeltet – ansvar og kompetanse.» *Tidsskrift for velferdsforskning* nr. 3 2002. Universitetsforlaget.